

(əvvəli ötən sayımızda)

Meyer Mitanni dövlətini ari mənşəli hesab edən bəzi iddialara rəğmən bu xalqın özlərini adlandırma, dil və din baxımından Kheta/hittitlər olduqları fikrini irəli sürür. Samilər və misirlilər onları "Naharain", yəni suölkəsi, su kənarında yaşayanlar adlandırırdılar, bu ad sonradan Nairi şəklini almışdır. (Meyer E. 1892, Səh. 671)

Avstriya tarixçisi Erix Fayql yazır ki, Urartu ölkəsinin önəmli hissəsini təşkil edən Nairi ölkəsinin adı türkcədir. Mixi yazılarda Nahor şəklində yazılmış adın On-ur=Oghur sözü ilə eyniyyət təşkil etdiyi kəsindir. Macarların Hunqar adı da bu kökdəndir. (Erich Feigl, Urartu, Səh. 12)

E.ə. 810-cu ildə İşpinu və onun oğlu Manua dövründə Urartu öz sərhədlərini genişləndirmiş, Urmiyenin şərq və qərbindəki Mannaya qədərki əraziləri də öz dövlətinin tərkibinə daxil edərək qüdrətli bir dövlət yaratmışdılar. Urartu kralları öz ölkəsində geniş qalalar şəbəkəsi yaradırdılar. Bu qalalar yarandıqları yerlərin adının qarşısına Uru sözü artırılmaqla Uru Tayşebau, Uru Ziuqinudlı yaşayış məskənlərindən ibarət qala-istehkamlar formasında təşkil olunurdu.

Urartu və Biayneli adlarının mənşəyi

Assur mətnlərində Urartunun adı çox zaman "Kur Artaya Uru" kimi qeyd olunmuşdur. Bəzən qısa şəkildə UruTur şəklində yazılırdı. Assur dilində "kur" ölkə mənasındadır, "Arta" dağ və yüksək yer anlamındadır, "ur" isə xalq, əhali deməkdir, beləliklə, bu ölkənin assur mətnlərində öz əksini tapmış "Kur Artaya Uru" adının mənası "dağlıq ölkəsinin xalqı" deməkdir.

Azərbaycan tarixçisi Zehtabi Urartu dövlətinin və xalqının adının Aratta sözündən yarandığını yazır. Urartu, Aratta, Ararat və adı Assur mənbələrində çəkilən Arateya mənası dağ beli demək olan "Art" sözündəndir. Tarixi mənbələrdən məlumdur ki, Urartu dövləti e.ə. 2400-cü illərdə Urmiyə gölü ətrafına köçüb bu ərazidə yerləşən hurri tayfaları tərəfindən yaradılmışdır. (M.T. Zehtabi, 2010, Səh. 109)

Fikrimizə görə Urartu ölkəsinin adını Beştamda yerləşən bir neçə qala kompleksindən ibarət Uru Tur sözündən yaranaraq "qala xalqı" mənasında izah etmək olar. Qədim türk dilində Tura sözü də ayrıca qala

dığını yazır. (Smith P. Histoire ancient oft he Orient. 1888, Səh. 417)

Lakin qədim türk dilində Ağrı sözü "ikiyə bölünmüş, haça" deməkdir. Bu söz iki qoşa dağdan ibarət Ağrı dağının adına tamamilə uyğundur. (DTS, səh. 15)

Urartu mixi yazı lövhələrinin ən çox aşkar edildiyi bölgələr Van gölü ətrafı ilə yanaşı Urmiyə gölüvə Təbriz ətrafı ərazilərdir.

Ələsgər Siyablı

niyyət mərkəzi idi. Sarqonun kitabəsində yazıldığına görə Urartu krallarının tacqoyma mərasimləri Assurların Musasir adlandırdıqları Urartunun Ardi şəhərində həyata keçirilirdi (Ard/Art sözü qədim türk dilində yüksəklik, dağlıq yer deməkdir). Haldi Urartu dövlətinin ali tanrısı, onun himayədarı idi.

B.Piyatrovskinin, İ.Dyakonovun və digər müəlliflərin yazdığına görə Urartular öz ölkələrini heç vaxt Urartu adlandırmamışlar. Onlar öz dövlətlərini Biaineli və ya Biainili adlandırdılar ki, mənası cəm şəkildə "Biay ölkələri" deməkdir, sözün kökü "biay"dır. (B.B.Piotrovski. 1959, Səh. 30)

Dünya tarixinin Turan dövrü

deməkdir. Qiyasəddin Qeybulayev Urartuların dilindəki Uru sözünü qədim türk dilində nəsli, tayfa olduğunu yazır. (DTS, 1969, Səh. 587, 615)

Bibliyada ölkənin adı sami dilində səssizlərin adlarda əks olunmadığı qaydasına uyğun

olaraq "rrt" şəklində yazılmış, lakin nədənsə onun açılışını əslinə uyğun şəkildə Ururut kimi deyil, "a" hərfi artırmaqla Ararat kimi şərh edilmiş, buna uyğun olaraq ölkənin ərazindəki əzəmətli dağ da Ararat adlanmışdır. Lakin artıq Avropa tarixi ədəbiyyatında dağın əsl adı Ururut kimi qeyd olunur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Bibliyaya istinadən Ararat adlandırılan bu əzəmətli dağın qədim adı Dəməşqli Nikolaus (Nikolaus von Damaskus) Nuhun gəmisinin yan aldığı Ağrı dağını Ararat deyil Bars dağı adlandırır. (Z.Ran. Səh. 40)

Smit Ağrı dağına qədim sakinlərin verdiyi adın Ararat deyil, "Argeus və ya Argış dağ" olduğunu və "ağ dağ" anlamı daşı-

Kral Rusanın (m.ö. 735-714) şərəfinə Azərbaycanda Urmiyə gölünün quzeyində Xoy vilayəti ərazisində yerləşən Beştam adlanan şəhərdə ucaldılmış qalalar kompleksi Uru Tur adlanırdı. Şəhərin Beştam adı da bu beş qalanın cəmini özündə əks etdirir. Ölkənin Urartu adı da məhz Xoy ərazisində yerləşən Beştamdakı bu Uru Tur adından götürmüşdür. Azərbaycan ərazisində Urartu dövründə çoxlu belə qala şəhərlər mövcud olmuşdur. Beştam adının mənasının erməni və fars dilində izahı uğursuz cəhdlərdən ibarətdir. Bu söz aydın şəkildə türk dilində beş dam-beş bina və ya qala deməkdir.

Zab çayının şərqində yerləşən Musasir Urartunun mədə-

hakim olduğu rəsmi tarixşünaslıq bu sözün kökünün türkçə Bəy demək olduğu, Biayneli sözünün isə mənasının Bəyliklər olduğunu inadla görməməzlikdən gəlirdilər. Fikrimizə görə Biayneli sözünün kökünü Bəy kəlməsi təşkil edir. Bu bir titul və ya hökəmdar sülalənin adı ola bilər. Biayneli sözünün mənası Bəyliklərdir və ya Bəylərin ölkəsi deməkdir. Türklərdə Bəy titulu kökü mənşə etibarilə öntürklər olan Urartudan gəlməkdədir.

Urartu dövləti bütün ərazisi boyunca Qala bəyliklərindən təşkil olunmuş dövlətlər birliyi idi. Urartu dövlətinin tərkibində Bit-Biay adlı ayrıca bir ölkə və bəylik dövləti də mövcud olmuşdur ki, onlar Urartu dövlətinin hakim sülalə boyunu təşkil etmiş və dövlətin adı da bu hökəmdar sülalə boyunun adı ilə "Biayneli", yəni Bəylərin ölkəsi və dövləti adlanmışdır.

Z.V.Toğan Bəy adının e.ə. Türkistanda yaşamış Uusunların

və Doğu Türkistanda Kuça xalqının hökəmdarlarının titulu olduğunu yazır. Urartunun Bəylərin ölkəsi və ya dövlət adı və onun hökəmdar Bəy sülaləsi öz varlığını sonrakı türk boylarının tarixi varlığında da qoruyub saxlamışdır.

Fikrimizə görə Azərbaycanın ən qədim yaşayış məskəni olan qədim Beyləqan şəhərinin adı da kök etibarilə Urartunun Bəy hakimiyyət sülalə boyu ilə əlaqədardır.

Görkəmli sumeroloq Landsberqer qutların və eyni zamanda kök etibarilə onların bağlı olduqları subirlərin dilində "qan" sonluğunun türk dillərində də eyni mənə və ifadə anlamı daşdığı yazır. Landsberqer və Yakobsen qut dilindəki "ulu" sözünün türklərdə də eynilə "ulu, böyük" anlamı daşdığı yazırlar. Türklərin böyük, başbuq, başçı anlamındaki "uluq" sözünün kökü də ona bağlıdır. (B. Landsberger. 1990, Səh. 31-32)

Yuxarıdakı şərhlərə əsaslanaraq Beyləqanın ilkin deyilish formasının "Beyuluqan" şəklində olduğunu, mənasını "Ulu Bəylərin məskəni" şəklində izah edə bilərik.

Urartunun öntürk Bəy sülalə boyunun sonrakı tarixi yayılma arealını Türkistanda da izləmək mümkündür. Türkistanın əzəmətli Bayurqu boyu türk tarixində önəmli rol oynayaraq bir çox dövlətlərin yaranmasında həlledici rol oynamışdır. Əsl adları "Bay uruqu" olan Bayurquqlar ərəb və çin mənbələrində də öz əksini tapmışdır. Çin səhnamələrində onlar "bae-qu" adlanırlar və anlamı "bay xalqı və ya boyu" deməkdir. Bayurqu boyu Baykal gölünün ətrafında məskunlaşmış və öz adlarını "Bayköllü" şəklində bu türk gölüne vermişdir. Qazaxlar haqlı olaraq Bayurquqları hələ e.ə. I minillikdən etibarən bu ərazidə mövcud olmuş öz əcdadları hesab edirlər.

(ardı gələn sayımızda)